

КНУТ ХАМСУН И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

ИВАН ПОПИВАНОВ

Темата е многоаспектна. Тя предполага изясняване на въпроси, свързани с отношението на културната ни общественост и на мнозина български писатели към големия норвежки и световен писател, анализиране на влиянието, което той е оказал, анализиране на преводите у нас. Специална задача би било да се характеризират рецензиите и статиите за делото му.

Тук ще засегна само някои страни на тези сложни и многообразни въпроси с цел да покажа какво голямо, невероятно влияние е имал върху творческите среди у нас Кнут Хамсун, с какъв пietet са се отнасяли към него преди Втората световна война. Това е интересно като феномен — неслучайно някои говорят за създаден през определено време култ към творчеството на Хамсун, а след някои трагични обстоятелства, свързани с политически позиции на писателя по време на Втората световна война — за развенчаване на култа.

Подтик да се насоча към темата ми даде един разговор с изтъкнатия съвременен белетрист Андрей Гуляшки. В творческа анкета той ми каза следното:

„За мен Хамсун е един от най-големите майстори на поетиката на романа. Той е внесъл много нови неща, открил е някои нови елементи, с които постига както характеристика на героите, така и обобщена представа за средата и атмосферата, в която се развива действието. Като всеки майстор не може да му се подражава, той не може да има следовници. Неговите открития са оригинални, но си остават само негови. Като всеки скъпоценен камък той не може да бъде дублиран. Хамсун откри в областта на поетиката втория план и подтекста — той превърна подводното течение на действието в основно течение.

Хамсун оказа много голямо влияние върху нашата интелигенция от 20-те и 30-те години на нашия век със своя хуманизъм, с косвеното разобличение грозотата на капиталистическата действителност. В това отношение „Глад“ е пример. Бидейки обаче ограничен в своята класова нагласа, той не можа да намери правилния път от безизходицата, но доказа тази безизходица с търсенето на красотата в самия живот. Той положи един път, който по-скоро говори за отрицателните страни на действителността, отколкото е позитивен пример за пътя на човечеството.

Хамсун е един от моите учители по отношение на сталистиката. Аз винаги съм мислил, че той може да бъде учител по стилистика на всички белетристи, независимо от това, в какви стадии на развитие се намират; дори по отношение употребата на местоимения, с акцентуването върху някои от тях, той е внесъл нови неща в поетиката.

Романите „Глад“, „Мистерии“, „Виктория“ са в световната съкровищница на литературата. Хамсун е един от най-големите художници на природата, на

гората — изображението му е истинска магия. Сега има още по-голяма нужда да бъде издаван. Крайно време е у нас да излезе пълно издание на съчиненията му — и днес те ще учат и ще вълнуват.“

Тази висока оценка у нас се споделя от мнозина писатели от по-възрастното поколение. Самият аз още като ученик съм чел произведенията на Хамсун и те дълбоко са ме вълнували, затова възхищението на Андрей Гуляшки не ми изглежда странно.

Не по-малко категорична е и писателката Мария Грубешлиева, която пише:

„Не бива да премълчавам своето увлечение по романите на Кнут Хамсун. То беше впрочем увлечение във всички континенти у милиони читатели по онова време и на нашата възраст. Животът на хората от северните страни се разкриваше в тия романи с епична простота, без сърцераздирателни страсти и драми. И днес аз препрочитам някои от тях с истинска художествена наслада: „Благодатта на земята“, „Нов свят“, „Скитници...“¹

Това изказване Грубешлиева е направила като отговор на въпроса, кои са учителите ѝ в литературата. В него има една двойственост — от една страна, подчертано положително отношение, а от друга страна, нотки, които биха могли да се схванат като оправдание. . .

Възможно е и да греша, но не е без значение промененото отношение към писателя след Втората световна война, когато той в родната си страна бе съден като нацист и колаборационист, макар и извършил това в много напреднала възраст — над осемдесет години. Както пише видният съветски критик Борис Сучков в предговора към „Избранные произведения в двух томах“, 1970 г., Хамсун е „велик художник“, но същевременно в края на живота си се е изявил и като „реакционен политик“. Въпреки тези трагични грешки на големия писател, които не бива нито да пренебрегваме, нито още по-малко — да абсолютизираме, както вярно пише Б. Сучков, „времето е отнесло всички примеси, лъжливи неща в наследството на Хамсун, и в нашето съзнание той изпъква като художник, възпял красотата и силата на любовта, изобразил с най-дълбока проникателност сложността на живота, на човешкото сърце и онези нови конфликти, които внесе в историята двайсетият век“².

Съвременната съветска култура не е престанала да цени рационалното, хуманното, великото в творческото наследство на Кнут Хамсун. Видя ми се много интересно, че в „Блокадна книга“ на А. Адамович и Д. Гранин, като се описва гладът по време на блокадата на Ленинград през Втората световна война, се цитират откъси от „Глад“ на Хамсун, „знаменит роман“, в който изображението на глада „се е смятало за едно от най-силните в световната литература“ и пр. Смятам, че това е пример за отношение към делото на противоречив с жизненото си поведение, но ярък и силен с творческите си изяви писател, поставил вълнуващи социални, хуманни и съкровени проблеми, разкрил с философско-психологически акценти важни страни на човешките отношения, характерни за определен исторически етап, а и с общочовешко значение.

Интересът към творческото дело на Кнут Хамсун в нашата страна възниква още в края на миналото столетие, почти непосредствено след първите му ярки изяви. Нашата интелигенция го чете както на руски и немски, така и в преводи, почти всички направени от тези два езика. Сред преводачите на норвежкия писател са изтъкнати български писатели — и това е показателно за отношението им. През 1898 г. в гр. Варна е издаден романът „Глад“ в превод на видния критик марксист Георги Бакалов (който превежда и сборника с разкази „Красота, лю-

¹ Български писатели за себе си и за своето творчество. Т. I. С., 1970. с. 222.

² Избранные произведения в двух томах. Т. I. М., 1970, с. 39.

³ А. Адамович, Д. Гранин. Блокадна книга. С., 1981, с. 49.

бов, истина", 1925). След това „Глад“ има няколко издания. „Пан“ излиза в 1909 г., „Виктория“ в 1910, „Мистерии“ в 1913. Всички имат по няколко издания и дори — различни преводачи на едни и същи романи. Творбите на Хамсун се превеждат от творци като Людмил Стоянов, Димитър Подвързачов, Константин Константинов, Георги Константинов, Владимир Русалиев, Димитър Осинин, Цветан Минков, Исак Наимович и др. През 1928—1929 г. излизат съчинения на Хамсун в 12 тома — изд. „Игнатов“, с предговори от Цветан Минков. В това издание са включени и стихотворения, преведени от Николай Хрелков и Димитър Пантелеев.

Тези произведения се разпространяват сред широки кръгове от населението. В състава на преводачите личи, че Хамсун е предизвикал вниманието на писатели от различни среди. Очевидно е, че прогресивните творци са ценели произведенията му за техния силен социално-хуманен патос, ползували са ги като обвинителен документ срещу експлоатацията — особено „Глад“. С подчертано внимание са се отнасяли към писателя белетристите и поетите, които са имали модерни търсения в изкуството.

Петко Ю. Тодоров, който изпитва силното влияние на индивидуализма, по време на следването си в Берлин усърдно се занимава със скандинавска литература — с „Якобсена, Стринберга, Хамсуна, Гарберга“, както пише в писмо до Иван Кирилов от 1899 г. В същото писмо той говори, че вече познава „доволно добре Брандеса, Ибсена и Бьорнсона“⁴.

Голям интерес към Хамсун има в средите на българските символисти. Ред конкретни факти има в изказванията на Димчо Дебелянов. Той пише: „Скитничеството и службата по трамваите в Америка не попречиха на Хамсуна да ни даде и „Пан“, и „Виктория“, и „Мистерии“.“ В писмата си той няколко пъти споменава творби на Хамсун. Още през 1909 г. в писма до любимата си Иванка Дерменджийска той ѝ препоръчва „Виктория“ (руско издание). За същия роман споменава и в други писма. В писмо от 7. V. 1910 говори за „Мистерии“, също и от 15. VII. 1910. В писмо от 14. II. 1915 г. до брат си поетът говори, че му е пратил „Пан“⁵.

За това време Константин Константинов пише, че мнозина наши поети са могли да си доставят не само книги на руски писатели, но и „преведените на руски произведения на Хамсун, Ибсен, Хауптман, Верхарн“⁶.

През 20-те и 30-те години на н. в. пиететът към Хамсун също така е силен, особено сред революционните творци. Орлин Василев пише, че е знаел наизуст „Виктория“ и „Пан“. В една от статиите си, като изрежда двадесетина световни писатели, които е четял по „времето на своята най-луда читателска страст“ — на 16 години, на първо място той поставя името на Хамсун⁷.

Камен Зидаров също говори за увлечението си по творбите на Хамсун, а Илия Волен го сочи като един от своите учители в белетристиката⁸. Интересно е изказването му в статията „Мисъл и думи“: „Подражаването днес на Хемингуей, вчера на Николай Райнов, оня ден на Петко Тодоров или Хамсун не е новаторство, а мода, която минава и отминава.“⁹ Очевидно е, че е съществувал по-преди и проблем за подражание на Хамсун — Волен е напълно прав, като смята подобно епигонство за неуместно.

Във връзка с разработваната от мен тема направих анкета с едни от най-видните съвременни писатели — от по-възрастните. Поетът Младен Исаев заяви:

⁴ Български писатели за литературата и литературния труд. Т. I. С., 1964, с. 441.

⁵ Д. Дебелянов. Съчинения в два тома. Т. II. С., 1970, с. 87, 107, 117, 144, 147, 152, 155.

⁶ Д. Дебелянов. Цит. съч., с. 194.

⁷ О. Василев. Изграждане на творческата личност. С., 1976, с. 60, 125.

⁸ Български писатели за себе си и за своето творчество, с. 243.

⁹ Български писатели за литературата и литературния труд, с. 392.

„Хамсун за мен е един бележит световен писател. Моето поколение през 30-те години живееше с неговото творчество. Лично аз дълги години съм живял с неговите обаятелни образи. И въпреки отделни постъпки през времето на Втората световна война аз мисля, че тези неща ще отидат в историята и ще остане онова голямо, велико творчество на Хамсун. И аз съм сигурен, че и бъдещите поколения ще живеят с това огромно, богато културно наследство. Цялата проза на Хамсун е поетична, лирическа, прелестна. В началото на 30-те години като революционер бях интерниран, тогава четох много негови произведения и те дълбоко ме вълнуваха; вечер се разхождах под звездите и мислех за героите от творбите на Хамсун.“

Подобно е и изказването на Камен Калчев: „Нашето поколение беше последното поколение, което живееше с творчеството на Хамсун. Ние просто ежедневно живеехме с него. Смяташе се също в известна степен за некултурно и за изостаналост да не си чел Хамсун. „Виктория“ беше като еталон за обясняване в любов. Много четяхме и „Мистерии“. Когато бяхме ученици, имаше юбилей на Хамсун и ние с моя съученик Иван Найденов му пратихме поздравително писмо. За наша най-голяма изненада получихме отговор на картичка със следния текст: *Votre ami Knut Hamsun.*“

Поетът Ангел Тодоров, който е известен като неизчерпаем извор на анекдоти и забавни истории, ми разказа случай, който звучи като легенда. Хамсун станал кум на български студент. . . Студентът учел в Берлин, свързал се с норвежка девойка. Тръгнал за Осло, за да се женят, но парите му стигнали само до границата. Продължил пеш, вероятно с намерение да ползува нещо като съвременния автостоп. Минал край фермата на Хамсун, срещнали се. Великият писател се трогнал, казал, че това му напомня младостта (било около 1930 година), закарал студента с колата си до Осло, там се оженили, а писателят кумувал. . . Дори и легендарен разказ да е всичко това, то говори за обаянието на писателя у нас.

И още един любопитен случай, който вече е доказан. Владимир Русалиев в спомените си за Гео Милев пише, че в София имало пивница „Бенони“ — по заглавието на романа на Хамсун — там се събирали писатели, художници, артисти¹⁰.

Сложен е въпросът за влиянията, които конкретно могат да се посочат в творчеството на нашите писатели. Смятам, че всички творци, за които вече стана дума, в една или друга степен са изпитвали въздействието на големия норвежки творец, но са стигали до самостоятелни и оригинални творчески решения. Несъмнено по-пряко влияние може да се види в някои от образите на Петко Тодоров и неговите идилии. Елка Константинова изтъква, че разказите на Георги Райчев „Аглаида“, „Лека нощ“, „Последно писмо“, „Погребение“ са написани „под силното влияние на Пшибишевски и Хамсун“¹¹.

Известно влияние от Хамсун според мен се чувства и в такива творби като „Холера“ на Людмил Стоянов и „Огненият обръч“ на Орлин Василев. Това влияние е творческо и е запазена самобитността и оригиналността на нашите писатели. Наблюдаваме и някои съвпадения на заглавия, без да има конкретни данни за влияние — например „Последна радост“ на Йордан Йовков и „Пан“, цикъл стихотворения на Христо Ясенов. Впрочем за „Пан“ се говори и в творби на руски символисти. Трактовката на нашия поет е различна от трактовката на Хамсун.

Интересни са някои реминисценции в творчеството на изтъкнати български писатели, което също е доказателство за въздействието на Кнут Хамсун. Голем

¹⁰ Г. Милев, Хр. Ясенов, С. Румянцев в спомените на съвременниците си. С., 1965, с. 320.

¹¹ Георги Райчев. Съчинения в два тома. Т. II. С., 1968, с. 464.

мният наш поет Христо Смирненски има псевдоним „Нагел Смуглий“, с който се подписва под хумористични творби във форма на писма¹². Няма никакво съмнение, че той е по името на героя от „Мистерий“, тъй като в едно хумористично стихотворение, озаглавено „Катя“, Смирненски пише:

Аз — Нагел безпаричен съм.
ти — Дагни босокрака . . .¹³

В остроумната пародия „Акrostих“, в която привидно се говори в стил на трагично-романтична любов чрез шаблонни словосъчетания, а акrostиховите думи са хумористични в пълен дисонанс с изградените образи — именно „красавици на таркалета“, има стих с патетичен възглас „Илайяли, Илайяли“¹⁴.

Подобни реминисценции, но в нехумористичен стил се наблюдават и в едно стихотворение на Богомил Райнов — „Остави красотата на приятно-печалните образи“; тук има стих с реторичен въпрос: „Ще заплува ли Нагел във небесната сребърна ладия. . .“¹⁵

С хуманните и етичните си възгледи, с чаровните си образи, с най-хубавото в творчеството си Кнут Хамсун е вълнувал поколения наред, оказал е влияние за развитието на литературата ни. Остава като трайно прогресивното, възвишеното в неговото дело, което е ценно и интересно за нас.

¹² Христо Смирненски. Събрани съчинения. Т. 4. С., 1979, с. 243; Т. 5. С. 1980, с. 83.

¹³ Цит. съч., т. 3, 1979, с. 364.

¹⁴ Пак там, с. 338.

¹⁵ Богомил Райнов. Градски ветрове. С., 1969, с. 95.